

Porokansoilla on pitkä kehitys takanaan!

Inarin alue on eräs saamelaisalueen keskeisistä paikoista Skandinaviassa. Ennen muinoin tämä aluetta käyttivät peurat läpikulkutienään ja peuranpyytäjät kaivoivat kuoppia tavallisesti riviin peurojen vaellusreiteille. Tunturialueella kuoppapyynti loppui, kun 1600-luvulla pyyntitavaksi tuli aitoja apuna käytävä pyynti, vuopman. Metsäseuduilla tällainen pyynti ei onnistunut ja siksi pyyntimuotona säilyivät pitkään kuopat, ansat ja teroitettut keihäät yhdistettynä hangaspyyntiin. Osa tämänkin alueen muinaisista saamelaisista oli asettunut asumaan peuralaumojen kulkureittien varrelle, osa taas seurasi peuralaumoja niiden vuotuisia vaellusreittejä pitkin kesyttäen ennen pitkää peuroista poroja kulkujuhdiksi ja kotieläimiksi. Myöhemmin peurakantojen vähentyessä peuranpyytäjät kesyttivät villin peuran poroksi ryhtyen poronhoitajiksi samalla muodostaen niin kutsuttuja siidoja eli lapinkyliä. 1800-luvun puolivälissä muodostui Inarin Kirakkajärvelle markkinapaikka ja sinne rakennettiin myöskin kirkkotupia, joita oli kaikkiaan noin 80. Tänne kokoontuivat lapinveronmaksajat, kauppiaat, lapinvoudit ja papit, jotka vihkivät aviopapereja ja kastoivat lapsia. Näin muodostui muuallekin Lappiin ns. perinteisiä saamelaismarkkinoita ja markkinapaikkoja.

Myöskin tämä meidän pohjoinen alue on joutunut poikkeuksellisen tarkan oikeuskäytännön piiriin jo 1600-luvun alusta. Meillä on säilynyt maailman parhaimmat ja yksityiskohtaisimmat asiakirjalähteet, joista saamme luotettavan ja selkeän kuvan alueen kulttuuri, elinkeinoelämän ja oikeuskäytännön kehityksestä. Se avaa meille uusia ulottuvuuksia, jotka auttaa meitä paremmin ymmärtämään tämänkin alueen nykyisen monimuotoisen kulttuurin olemassaolon, jossa elää poroon liittyvä saamelaisuus, lappalaisuus, suomalaisuus ja muu erilaisuus. Nehän ovatkin niitä keskeisiä inhimillistä kulttuuria rikastuttavia tekijöitä.

Monet muutkin poronhoitajakansat kuin saamelaiset ovat eläneet arktikumissa välittömästi luonnon tuotannon varassa. Tämä välittömästi ei kuitenkaan tarkoita sitä tarkoita sitä, että ihminen olisi elänyt keräilyasteella. Kaikki ihmisen toimenpiteet täällä arktisella alueella tähtäsivät siihen, että energia kerätään luonnosta suppean asuma-alueen ulkopuolelta ja välittäjänä tähän on käytetty porokarjaa. Poro onkin tehnyt mahdolliseksi niukan arktisen kasvimaailman tuoton hyödyntämisen ilman sisäruokintaa. Poro ottaa koko energiansa luonnosta ja se onkin poroihmisille lähes ainoa tie päästä osalliseksi maasekosysteemin tuotosta, ellemmme ota huomioon vähäistä nautakarjamäärää ja lampaita, riekonmetsästystä ja marjoja, joiden määrä on toistaiseksi vähäisempi.

Poronhoidon alkuperä on pohjoisosissa Euraasian maanosan pohjoisosiosissa ja eri muodoissaan se on levinnyt Fennoskandinavian saamelaisilta lännestä käsin Itä-Siperiaan ja Kamshatkalle asti. Eräät vanhimmista säilyneistä muistiinpanoista ajoittuvat Ottarille, pohjoisnorjalaiselle heimopäällikölle joka 892 vuonna kertoi Englannin kuningas Alfredille omistavansa 600 poroa, joista kuutta käytettiin houkutuseläimenä. Äskettäiset arkeologiset löydökset Pohjois-Norjassa viittaavat saamelaisten poronhoitoon samoilta Ottarin ajoilta. Mutta kiinalaiset historioitsijat kuvaavat poronomadismia ja maidontuottamista 499 jälkeen Kristuksen ja siksi on ehkä järkevää arvioida, että poronhoitoa on harjoitettu jossain muodossa ainakin yli 2000 vuoden ajan. Skandinaviassa suuressa mitassa harjoitettava poronhoito on kuitenkin vasta noin 300 vuotta vanhaa.

Saamelaiset ilmeisesti ovat kehittäneet nykyisen suurporonhoidon 1500-luvulta lähtien. He ovat käyttäneet poroja myös vetoeläimenä, kantoeläimenä ja lisäksi maidon lihantuottamisessa. Koiria on tavallisesti käytetty perinteisessä poronhoidossa. Nykyään poronhoidossa ja kuljetuksessa käytetään tavallisesti moottorikelkkoja, ja myös lentokoneita ja helikoptereita. Luonnonvaraisessa ja pelkästään luonnon ehdoilla tapahtuvasta omavaraistaloudesta on siten kehittynyt yhä enemmän nykyaikaista teknologiaa, yritystoimintoja ja tukimuotoja hyödyntävä poroelinkeino. Yhteiskuntien muutosten mukana poronhoito on joutunut paikoin väistymään, mutta on kyennyt silti hyödyntämään muuttuneita olosuhteita ja muita elinkeinoja. Myöskin elinkeinona poronhoito on Skandinaviassa säilyttänyt asemansa aina viime vuosiin saakka.

Kasvien sopeutuminen pohjolaan on se lähtökohta, johon poron että poroa hoitavan ihmisen elämä perustuu ja siten kasvien sopeutuminen muodostaa koko elämän perustan. Pohjoisen alueen erikoisuuksiin kuuluu että pitkän talven aikana kasvit eivät kykene lainkaan sitomaan auringon energiaa eli yhteyttämään. Koko ekosysteemin on tultava toimeen kasvien lyhyen kesän aikana hankkimalla energiavarastolla. Pohjoisen porohoitoalueen erikoisuuksiin kuuluu myös pitkään kestävä lumipeite, jonka kanssa porokansat joutuvat tulemaan toimeen hoitaessaan poroja. Porotalous onkin erikoinen siitä, että se kykenee arktisissa karuissa olosuhteissa hyödyntämään uudistuvia luonnonvaroja, joita muut elinkeinot eivät pysty käyttämään hyväkseen. Tämä etu sisältää kuitenkin tämän elinkeinon suurimman heikkouden: arktisen kasvimaailman tuotto on rajallinen ja hyvin haavoittuva; liiallisten poromäärien aiheuttama ylilaiduntaminen saattaa johtaa helposti vakaviin tuotantohäiriöihin.

Poronomadeina on perinteisesti pidetty niitä, jotka harjoittavat toimeentulonsa turvaamiseksi pääasiallisesti tai ainoastaan sellaista porojen kasvatusta, jossa laiduntarjonnasta johtuen joudutaan säännöllisesti vaihtamaan olinpaikkaa. Poroihmisten jotka liikkuvat vaihtolaidunten väliä, kulttuuri vastaa tätä elämäntapaa..

Poroon liittyvä nomadismi on käsittänyt hyvin erilaisia liikkuvia elämänmuotoja. Niinpä voidaan erottaa täysnomadit, jotka kulkevat ja elävät yksinomaan porojen mukana ja joiden vaelluskäyttäytyminen määräytyy tämän mukaan, ja puolinomadit, joilla on myös muuta toimintaa (esim. maanviljely, kauppa) ja jotka suuntaavat vaelluksensa tämän mukaan. Yksi variaatio on sellainen, jossa paimenet eivät omista laumojaan, käyttävät yleensä kiinteitä asumuksia ja liikkuvat samojen talvi- ja kesälaidunten välillä. Vielä monimuotoisempia ovat poronomadismin paikalliset ilmenemismuodot, jotka poikkeavat toisistaan mm. vaellusjärjestyksen, asumusten, organisaation, poliittisen aseman ja materiaalsen kulttuurin suhteen. . Tällaisen monimuotoisen nomadismin olennaisia edellytyksiä olivat vapaus liikkua ja muuttaa haluttuun paikkaan, muuttaa kausittaisille lisälaitumille ja useimmiten heimoperusteinen organisaatio toimeentulon turvana.

Entinen poronhoito on kaikkialla muuttuneet viime vuosien aikana osaksi markkinataloutta, mikä on nostanut esille poronhoidon harjoittamisen edellytyksiä uhkaavia tekijöitä. Ylisuurien poromäärien keinotekoinen ylläpitäminen jatkuvalla lisäruokinnalla vain lisää häiriön syvyyttä. Taudit ja pedot ovat luonnon keino karsia tasapainotilan saavuttamiseksi liian heikot yksilöt pois. Tautien torjumiseksi on kehitetty ja käytetään kemiallisia loislääkkeitä.

Eniten poroja on Venäjällä, jolla on enemmän kaksi kertaa enemmän eläimiä kuin muulla maailmalla. Fennoskandnaviassa on n. 800 000 poroa, mikä määrä jakautuu lähes yhtäläisesti Suomen, Ruotsin ja Norjan kesken. Uudella maailmalla on vain muutama poro, mutta Kanada ja Alaska yhdessä Venäjän kanssa omistavat pääosan maailman porokannasta. Liha on edelleen porotalouden tärkein tuote, ja maailmassa tuotetaan vuosittain noin 30 miljoonaa kiloa poronlihaa. Pohjoismaissa teurastetaan vuosittain noin 300 000 poroa ja tuotetaan vuosittain yli kuusi miljoonaa kiloa poronlihaa.

Poronhoitoa harjoittaa nykyään lähes 30 kansaa ja poronhoito on suuressa määrin osa pohjoisten ihmisten kulttuuria ja se antaa pohjoisille kulttuureille monninilmeisyyttä. Monilla pohjoisilla alueilla voidaan poron avulla hyväksi käyttää arktisen ja subarktisen ympäristön niukkaa tuottavuutta ihmisen hyödyksi. Poronhoito vaatii laajoja alueita ja sen tuottavuus per eläin vuodessa on pieni. Porotaloutta ei helppoa korvata kehittämällä alueelle muuta teollisuutta. Arktisen ja subarktisen kasvimaailman tuotto on rajallinen joten poronhoito ei voi muodostaa kovin suurelle ihmismäärälle elämän perustaa. Fennoskandnaviassa porot käyttävät jo suurinta osaa poronhoidolle sopivista alueista.

Poronhoito yhdistettynä metsästykseseen ja kalastukseen tyydyttää suurimman porokansoihin kuuluvien ihmisten tarpeista antaen ruuan, vaatetuksen ja suojan. Poronhoidon harjoittaminen tyydytti aikaisemmin suurimman osan poromiehen perustarpeista. Porot olivat välttämätön lisä metsästyksen ja kalastuksen ohella, sillä ne takasivat perusturvan epävarmassa pyyntikulttuurissa. Monilla alueilla poronhoito on edelleen osa metsästys- ja kalataloutta. Sen sijaan poronhoito Fennoskandiassa ja Amerikassa on enemmänkin osa yleistä markkinataloutta. Poronhoidossa on jouduttu myös lisääntyviin investointeihin kuten kelkkoihin ja muihin modernin yhteiskunnan kaupallisiin tuotteisiin. Siksi tulevaisuudessa pitäisi panna painoa sellaisen porokannan rakenteen aikaansaamiselle, josta saadaan paras taloudellinen tulos samalla vähentäen rajallisten talvilaidunten ylimääräistä käyttöä. Arktinen luonto kun ei kestä nykyistä liiallista kulutusta, jonka markkinatalous on tuonut mukanaan.

Nykyaikaisen poronhoidon päätuotteet ovat liha ja sen lisäksi lisätuloa antavat sarvet, vuodat ja porotuotteisiin pohjautuvat käsityöt ja matkailu.

Poron menestymistä rajoittaa tavallisesti jäkälät ja kesällä porot tavallisesti muuttavat kosteammille ja vihreimmille alueille syöden ruohoja, ruohokasveja ja lehtipuiden ja pensaiden lehtiä. Kesä- ja talvilaidunten välillä tapahtuva liikkuminen rajatun alueen sisällä on tyypillistä enimmäkseen Suomen poronhoidossa. Pitkän matkan muutot satojen kilometrien päähän tavataan Pohjois-Norjasta, missä porot muuttavat sisämaan tuntureilta, jossa ne viettävät talven, kesäksi rannikolle tai rannikon lähellä oleville saarille (muuttoa myös vastakkaiseen suuntaan esiintyy). Ruotsissa porot puolestaan viettävät talven metsäalueilla liikkuen Ruotsi-Norjan rajan lähellä olevia tuntureita pitkin keväällä. Venäjällä on tavallisesti pohjoissuuntaista muuttoa keväällä Taigan vyöhykkeeltä tundralle tai tundra-alueen sisäpuolella, mutta myös metsäalueilta tunturialueille kesällä. Muutot seuraavat tavallisesti perinteisiä reittejä ja niiden varrella on ikaiaikaisia vasomispaikkoja, rykimäalueita, samoin kuin aitauksia eläinten kokoamista ja erottelua varten.

Poronhoidon pitäisi pääasiassa pohjautua luonnollisten laidunalueiden hyväksikäyttöön. Kuitenkin, kun vaihtelevat sääolosuhteet ilmenevät talven kuluessa lumen ja jään peittäessä laitumet, estetään suuret eläinmenetykset ruokkimalla poroja

Porotalouteen liittyvää tutkimusta suoritetaan melkein kaikissa pohjoisen yliopistoissa, ja myös hallintoyksiköt suorittavat jossain määrin sovellettua tutkimusta. Tarvitaan monipuolista, kriittistä perustutkimusta, mutta myös käytännön poronhoitoon liittyvää soveltavaa tutkimusta Poronhoidon elinvoimaisuuden avaimia ovat tulevaisuudessa perinteisen luontoon ja luontaiselinkeinoihin liittyvän taloudellisuuden huomattava parantaminen, erikoistuotannon ja liitännäiselinkeinojen ratkaiseva lisääminen, markkinoiden tuntemuksen ja markkinoinnin kehittäminen sekä yrittäjä- ja liiketalouskoulutuksen lisääminen. Tutkimuksen, neuvonnan ja koulutuksen tulisi saada tukemaan näitä tavoitteita. Porotaloudessa on tähän mennessä biologinen painotus hallinnut tutkimustoimintaa. Vähemmälle huomiolle ovat ehkä jääneet monien muiden ajankohtaisten kysymysten tutkiminen. Taloudellisesti edullisten ja teknologisesti perusteltujen tuotantomenetelmien kehittäminen edellyttää talouden teknologian ja biologian alojen tutkijoiden huomattavasti nykyistä tiiviimpää poikkitieteellistä yhteistyötä. Tutkimussarkaa riittää lisäksi luonnontieteiden lisäksi maa- ja metsätaloustieteiden, yhteiskuntatieteiden ja liiketaloustieteiden edustajille. Tarvitaan edelleenkin perustutkimusta, jonka perusteella voidaan valita ne suunnat, joihin soveltava tutkimus voisi keskittyä. Samalla tarvitaan myös käytännönläheisiä tutkimuksia erilaisista porotalouden ja luontaiselinkeinojen kehittämismahdollisuuksista.

Poronomadismi lienee ollut useamman nousun ja laskun sekä muutoksen alaisena kuin mikään muu elämänmuoto arktisilla alueilla. Syynä ovat olleet ennen kaikkea nomadien ja talollisten väliset eturistiriidat, samoista maa-alueiden käytöstä kilpailevia elinkeinot kuten metsätalous, maatalous, vesi ja voimatalous, kaivostoiminta, puolustusvoimat, matkailu ja luonnonsuojelu. Ne ovat vähentäneet poronhoidon käyttöön tarvittavia alueita. Poronhoidon pääongelmat ovat kuitenkin liian suurien poromäärien ylläpitämisestä johtuva laidunmaitten kuluminen. Keskusteltaessa kestävä kehityksen palauttamisesta, meidän on kuitenkin tunnustettava tällä hetkellä se tosiasia, että viime vuosien aikana on tapahtunut tuhansia pienempiä ja suurempia muutoksia eri puolilla maailmaa asuvien porokansojen tavoissa arvostaa, asennoitua, toimia. Tämä on saattanut merkitä myös perinteisten taitojen vähentymistä. Nämä ongelmat voivat vain entisestään pahentua, kun investoidaan kalliisiin välineisiin, kuten moottorikelkkoihin, joka säään kulkuvälineisiin ja helikopterin käyttöön, poronhoidon harjoittamisessa jne.

Nämä ristiriidat ovat liittyneet porojen kanssa liikkuvien heimojen talollisille aiheuttamaan uhkaan ja vallitseviin yhteiskuntiin sulautumiseen sekä valtioiden muodostumiseen. Myös arkeologiset löydöt todistavat peuraan ja poroon liittyvän nomadisen elämäntavan muutosrikkaasta menneisyydestä. Sitä vastoin nykyisin poronomadismia luonnehtii peruuttamattomalta vaikuttava suuntaus, jota ilmentävät talollisiksi ja maanviljelijöiksi siirtyminen, laidunalueiden, poliittisen merkityksen, sosiaalisen arvostuksen ja ennen kaikkea vapaan muutto- ja liikkumisoikeuden menetykset.

Teollistuminen, ilmastonmuutos ja ilman saastuminen ovat maailmanlaajuisia asioita ja niiden vaikutukset tuntuvat alueella, jossa on helposti vaurioituvia ekosysteemejä ja joissa juuri poro elää. Ristiriitatilanteita on esiintynyt karibujen, villiporojen ja poronhoidon välillä, mikä on johtanut kilpailuun elintilasta.

Poronhoito on erinomainen tapa käyttää hyväkseen luonnonvaroja, joita ei voi hyödyntää yhtä tehokkaasti muilla tavoin. Muut mahdollisuudet voivat olla villiporojen tai karibujen vähentäminen. Laajamittainen poronhoito ja suuret villiporot ja karibut eivät voi menestyä rinnakkain samalla alueella. Poronhoito vaatii laajoja maa-alueita ja Fennoskandinaviassa eläimiä ei voi lisätä enää, koska kanta käsittää jo noin 800 000 - 1 000 000 poroa.

Lisääntyneen tuottavuuden täytyy siten perustua talvilaidunten kestävyysmitoitettuun poromäärään. Tärkeätä olisi myös parantaa kotimaista ja kansainvälistä porotuotteiden markkinointia. Venäjällä, Grönlannissa ja Pohjois-Amerikassa kesyt porot käyttävät vain murto-osan potentiaalisesta laiduntamiseen sopivasta maasta ja porotalouden laajeneminen onkin riippuvainen poliittisesta päätöksestä. Fennoskandiassa ja Venäjällä porot ovat myös erittäin tärkeä osa monien porokansoihin kuuluvien syntyperäisten ihmisten kulttuuria ja niin kauan kuin tämä kulttuuria säilytetään ja tuetaan hallituksen avulla, poronhoito tulee todennäköisesti jatkumaan tulevaisuudessakin.

Hyödylliseksi koetut tavat, tottumukset ja säännöt olivat porokansojen keskuudessa siirtyneet sukupolvelta toiselle vuosituhansien aikana. Näin porokansat olivat rakentaneet elämänsä aikaisempien sukupolvien aikana karttuneelle ja kertautuneelle kokemuseräiselle tietopohjalle ja kehittäneet sitä edelleenkin tähän päivään asti. Porokansojen sopeutuminen pohjoisiin olosuhteisiin on tapahtunut oppimalla ja omaksumalla aikaisemmin eläneiltä sukupolvilta opittua tietoa. Aiemmin poro oli monille porokansoille elinehto, mutta nykyisin sen rooli on muuttunut monilla alueilla ja monien kansojen keskuudessa aivan toiseksi. Perinteen omaksuminen on ollut niille elintärkeää, koska opetteluun ja virheratkaisuihin ei ole ollut varaa. Tänä päivänä tilanne on paljon toinen. Suhde luontoon ei ole samalla tavalla elämän ja kuoleman kysymys kuin aikaisemmin. Porokansoilla asumismuodot ja liikkumistavat ovat helpottaneet sopeutumista uusiin muutuneisiin olosuhteisiin. Energiaa lämmitykseen ja asumiseen on mahdollista kuljettaa muilta ilmastovyöhykkeiltä. Lisäksi uudet keksinnöt ovat tehneet mahdolliseksi poromiehen elämisen ilman kaikkien entisten poronhoitoon liittyvien traditioiden omaksumista ja noudattamista. Erityisesti poronhoidon teknistyminen on lyhyessä ajassa muuttanut myös poromiehen suhdetta luontoon ja poroon. Luonnon tehokas hyödyntäminen on ulottunut syrjäisimmillekin alueille, mistä on seurannut hyötyjä ja haittoja perinteiselle poronhoidolle. Laaja nopea ja vaivaton liikkuminen on samalla vähentänyt sen tiedon arvoa, mikä aikaisemmille poromiessukupolville ankarissa luonnonoloissa selviämässä oli välttämätöntä.

Kaikkiaan poronhoito on nykyään murrosvaiheessa, muuttumassa kohti tavanomaisia yritystoiminnan käytäntöjä. Arktisten alueiden vanhimpana ja herkkää pohjoista luontoa hyödyntävällä porotaloudella on silti monia mahdollisuuksia. Silti poronhoitoa kehitettäessä olisi syytä edelleen pitää mielessä vanhan Kuolan Lapin saamelaisen Efim Danilovin (1928) sanat:

"vielä muinaisina aikoina sanottiin:

Rakasta maata, maata älä kiroa,

sinä elät Maasta.

Se ruokkii sinut.

Jäkälä elättää poron, poro sinut.

Sienet, marjat ja ruoho ovat poron ruokana
Ja myös sinun ja ne myös lääkitsevät sinut.
Tämä täytyy tietää ja maata täytyy
Rakastaa.
Sinä, isäntä, säästä maata.
Se on sinun elättäjäsi."

Kuten teema "kestävä kehitys" osoittaa on se tämän päivän muuttuvassa maailmassa varsin ajankohtainen aihe, missä poroon ja porokansojen kulttuureihin liittyvän perinteiden tietäminen ja tunteminen siihen liittyvine arvoineen ja toisaalta nykyinen tietäminen joutuvat keskenään kilpailemaan. Mielestäni kestäväan kehitykseen sisältyy perinteiden säilyttäminen yhdessä porotalouden harjoittamisedellytysten, porolaitumien säilyttämisen kanssa. Ennen kaikkea on pyrittävä varmistamaan poron elämiseen liittyvän ekosysteemin luonnonmukainen toiminta ja siten luomaan säilymisen mahdollisuus poron ja ihmisen käsittävälle luontokokonaisuudelle porokansojen aidoimmilla ydinalueilla. Mikäli me tässä onnistumme on meillä mahdollisuus säilyttää tämä ainutlaatuinen arktinen luontomme, sekä siihen kuuluva pohjoisten kansojen ikiaikainen poronhoitokulttuurien kirjo Arktisilla alueilla. Tähän jos mihin me tarvitsemme kestäväan kehityksen mukaisia toimenpiteitä.

Jouni Kitti